

справи освіти» в її «не одухотвореності, безкультурні ... в розвінчанні бюрократичних форм, застосовуваних до духовного впливу вчителя на учня, культурного сприйняття учнем цих впливів; у випрацюванні духовних, ідеальних способів впливати на духовні, на ідеальні сторони в хлопчику, юнаку, дівчині».

«Природничі науки, - нам говорять, приклади знання»; але, Боже мій, - вигукує Розанов, - хіба вихованці Інституту шляхів сполучення, хіба наші «лікарі», відмінно знаючі одні – механіку і математику, інші – фізіологію, - сутність типу людей, маючи котрих нам залишається нічого ще побажати? Дайте нам освічену людину, дайте нам людину не словами гуманну – ось чого ми днем з вогнем не можемо знайти; а вже чи буде він інженер, чиновник, учитель – це справа другорядна» [6, с. 172-173].

Таким чином, становлення світоглядницької парадигми освіти в українському соціумі передбачає відмову від парадигми вузько сциєнтистської, знанневої. В цьому плані сучасна освіта узгоджується з переорієнтаціями самої науки в її гуманістичний вимір. Уже на останню третину ХХ століття, коли техногенна цивілізація зіштовхнулася з глобальними проблемами сучасності, стала очевидно помилковість її світоглядних настанов, в основі яких значилась особлива цінність науки і техніки, переконання у можливості вирішити соціальні проблеми, спираючись виключно на науковий розум. При цьому світоглядна орієнтація освіти не може спиратися на позиції антисциєнтизму, які посилились з крахом логіки класичного розуму. Шлях розвитку і кореляція відношення світогляду, освіти, науки полягає не у відмові від науково-технічного прогресу, а в наданні йому гуманістичного виміру. І в якості одного з аспектів цього положення формується проблема нового обліку науки, що включає в себе у явному вигляді гуманістичні орієнтири та цінності [7, с.29].

Постає проблема переосмислення основ науки – її ідеалів і форм, які включають доказовість і обґрунтування знань; пояснення і опис; побудову та організацію знання. Змінюється образ пізнавальної діяльності, який має соціокультурну обумовленість та випробовуючий вплив світоглядницьких структур, світоглядницьких настанов і цінностей, які лежать, як вже відзначалось, у фундаменті культури історичної

епохи. Змінюється наукова картина світу. В самому природознавстві з'являється необхідність врахування особливості систем які історично змінюються. Ідеї еволюції та історизму стають основою синтезу картин реальності, які випрацьовуються в фундаментальних науках. Орієнтація сучасної науки на дослідження складних, які історично розвиваються систем суттєво перебудовує її норми та ідеали. В центр систем які історично розвиваються наукою ставиться людина.

Таким чином, техногенна цивілізація сьогодні вступає в ту полосу прогресу, коли гуманістичні орієнтири стають вихідними у визначенні стратегій наукового пошуку [2, с. 297].

Підсумовуючи, треба відзначити, що такі трансформації норм та ідеалів фундаментальної науки, зі свого боку, виявляють і розкривають освітній потенціал світогляду і роблять очевидним головний висновок, який стосується української освіти: цей досвід не може не враховуватись в навчально-виховному процесі. Але при цьому постає нова, достатньо складна проблема методології та методики освіти: когнітивних практик і механізмів трансляції цих інновацій і досягнень сучасної науки в освітній процес. В логіці світоглядницького підходу до освіти спільномірні різні підходи, моделі, варіації змістовних модулів знань, які забезпечують механізми такі трансляції. Сам цей механізм спирається на креативність навчально-виховного процесу, методологізацію педагогічної праці та професійного зростання педагога. Спирається на творчу співдружність в справі освіти педагога і вченого. При цьому постає проблема пріоритетів методологічної свідомості та їх обґрунтування в контексті формування світогляду в українському соціумі, на чому ми і зосередили увагу в попередньому викладі.

1. *Аносов І.П.* Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія / І.П. Аносов. – К.: Твім інтер, 2003. – 391 с.
2. *Арутюнян М.П.* Феномен мировоззрення: монографія / М.П. Арутюнян. – Хабаровск: Изд-во ДВГГУ, 2006. – 322 с.
3. *Библер В.С.* На гранях логіки культури. Книга избранных очерков / В.С. Библер. – М., 1997. – С. 342-343.
4. *Гусев С.С.* Черты культурной маргинальности в науке / С.С. Гусев // Наука в культуре. – М., 1998. – С.301.
5. *Наумов Б.Н.* Теоретические основы целостности педагогической деятельности / Б.Н. Наумов. – Харьков: Основа, 1994. – 196 с.

Світлана Єрмоленко

Добір ефективних методів навчання української мови (на матеріалі творчості Валер'яна Підмогильного)

У статті обґрунтовуються теоретичні засади добору ефективних методів навчання української мови на матеріалі творчості Валер'яна Підмогильного.

The article gives grounds for theoretical principles of selection of efficient teacher training technique for

teaching Ukrainian with the help of Valeryan Pidmogylny's creative works.

Мета навчання української мови досягається використанням певних методів навчання. Постає запитання: який добір методів навчання має забезпечити досягнення всіх цілей курсу української мови у середній школі та вишах? Отже, потрібно з'ясувати, які методи забезпечують досягнення цілей навчання, виховання і розвитку у їх взаємозв'язку?

Залежно від відповіді на це запитання так чи інакше спрямовується процес навчання, діяльність викладача і студентів, а відтак більшою чи меншою мірою досягаються цілі навчання, виховання й розвитку, бо ж зовсім не випадкові нарікання на низький рівень знань, умінь і навичок, розвитку і виховання учнів та студентів.

Навчання, виховання і розвиток, спрямовані на формування мовної особистості учня і студента. Покликаючись на Любов Струганець, ми можемо стверджувати, що мовна особистість – це «мовець, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження, розвитку своїх інтелектуальних й емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в даному суспільстві... У контексті вчення про моделі мовної особистості під мовною особистістю розуміється сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що різняться а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю» [10, с. 38].

Формування мовної особистості передбачає розвиток її мислення, інтелекту, мовленнєвої пам'яті, мовного чуття. Уваги до використання мовних одиниць у мовленні з метою передачі певного змісту, розвиток вміння наслідувати традиції використання мовних одиниць у мовленні, відчувати, як моделюється за допомогою мови внутрішній світ людини, як людина виражає свою оцінку дійсності; розвиток здібності користуватися мовленнєвим апаратом, розуміти лексичні та граматичні мовні значення, їх виразні відтінки. Особливістю української мови як навчального предмета в середній і вищій школах є те, що він спрямований на оволодіння учнями і студентами мовленням, тісно пов'язане з розвитком особистості в цілому.

Будь-яка діяльність, якщо вона прагне бути успішною, передбачає ефективні методи її виконання. Навчання української мови також неможливе без низки ефективних методів, які у комплексі дають можливість досягнути поставленої мети. На жаль, і нині через різну спрямованість не існує єдиної класифікації таких методів навчання. Актуальність нашого дослідження полягає у тому, щоб виокремити із великої кількості методів навчання української

мови найбільш ефективні та запропонувати їхнє використання на текстовій основі у середній школі та вишах.

Вчення про систему методів навчання мови склалися історично. Вже у працях Ф. І. Буслаєва, І. І. Срезневського, К. Д. Ушинського дається характеристика методів навчання мови. Відомі класифікації методів навчання за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності учнів, способом взаємодії учителя й учнів на уроці тощо. «Методи навчання – способи, прийоми, методика дослідження мовних явищ» [8, с. 81].

Й. Я. Лернер побудував психологічну класифікацію, яка, за його словами, відповідає різним видам пізнавальної діяльності учнів. Він виділив такі методи: інформаційно-рецептивний, репродуктивний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий метод і дослідницький.

Інформаційно-рецептивний метод: діяльність учителя; надання інформації (учителем або іншим способом); організація дій учня з об'єктом вивчення; діяльність учня; сприйняття знань; усвідомлення знань; запам'ятовування (переважно довільне).

Репродуктивний метод: діяльність учителя; складання і подання завдання на відтворення знань і способів розумової і практичної діяльності; керівництво та контроль за виконанням; діяльність учня; актуалізація знань; відтворення знань і способів дій за зразками, які пропонувалися іншими (учителем, книгою, ТСО); довільне і мимовільне запам'ятовування (залежно від характеру завдання).

Метод проблемного викладу: діяльність учителя; постановка проблеми і розкриття доказового шляху її вирішення; діяльність учня; сприйняття знань; усвідомлення знань і проблеми; увага до послідовності та контроль над ступенем переконливості вирішення проблеми; розумове прогнозування чергових кроків логіки рішення; запам'ятовування (значною мірою мимовільне).

Евристичний метод: діяльність учителя; постановка проблем; складання і подання завдань на виконання окремих етапів рішення пізнавальних і практичних проблемних завдань; планування кроків рішення; керівництво діяльністю учнів (коректування і створення проблемних ситуацій); діяльність учня; сприйняття завдання, що формує частину завдання; осмислення умов завдання; актуалізація знань про шляхи вирішення подібних завдань; самостійне вирішення частини завдання; самоконтроль у процесі вирішення і перевірка його результатів; переважання мимовільного запам'ятовування матеріалу, пов'язаного із завданням; відтворення ходу рішення та його самостійне виконання.

Дослідницький метод: діяльність учителя; складання і подання проблемних завдань для пошуку рішень; контроль за ходом вирішення;

діяльність учня; сприйняття проблеми або самостійний розсуд проблеми; осмислення умов завдання; планування етапів дослідження (рішення); планування способів дослідження на кожному етапі; самоконтроль в процесі дослідження та його завершення; переважання мимовільного запам'ятовування; відтворення ходу дослідження, мотивування його результатів [3, с. 146-184].

Основними джерелами знань, які необхідні для оволодіння мовою, покликаючись на Т. К. Донченко, «є вчитель, підручник і самостійні спостереження над мовою і мовленням. Учитель може викласти належний до вивчення матеріал або допомогти учням оновити здобуті знання, провести їх у необхідну систему у процесі евристичної бесіди. Учні можуть вивчати матеріал, викладений у підручнику або провести організовані за допомогою навчальних завдань цілеспрямовані спостереження над мовою і мовленням на спеціально дібраних текстах, певною мірою самостійно роблячи теоретичні висновки та узагальнення. Це можуть бути спостереження над лексичними чи фонетичними явищами, граматичними категоріями чи окремими формами, орфограмами чи пунктограмами з метою виявлення в процесі спостережень певних закономірностей. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити учнів виявляти ці закономірності у процесі спостереження над мовою й мовленням. Таким чином, для оволодіння завданнями використовуються такі методи: повідомлення вчителя, евристична бесіда, самостійне вивчення матеріалу за підручником, спостереження над мовою й мовленням» [2, с. 4].

Зупинимося на описі запропонованих Тамарою Донченко методів. За твердженням спеціалістів з експериментальної риторики Єльського університету [5], підвищення ефективності впливу викладача на студентів залежить від того, наскільки враховано індивідуальні особливості, соціальні установки осіб, правила конструювання повідомлень. Саме на цих засадах, на їх погляд, ґрунтується комунікація впливу. Йдеться про те, що кожна особа має установки щодо різних об'єктів, суб'єктів і взаємин, які сприяють або заважають впливу, зміцненню чинних або формуванню нових установок. Повідомлення матиме значний вплив, якщо воно або зніме суперечність між елементами свідомості у тих, на кого цей вплив спрямовано, або підсилить її. Суперечність, яка «роздирає» людей, породжує психологічний дискомфорт, намагання його позбутися. Комунікативний вплив – комунікативний процес, який передбачає активну взаємодію різних за статусом комунікантів, які мають різну мету, є комунікативно рівноважними (наділені свободою участі, впливу один на одного, що відповідає суб'єкт-суб'єктній парадигмі).

На думку О. Самборської [5], комунікативний вплив є складним феноменом, структуру якого

утворюють: сприйняття: співвіднесення характеристик елементів повідомлення з тими, що зберігаються в уяві слухача; оцінювання: співвіднесення елементів і зв'язків інформації з власним інформаційним багажем, з утворенням нових знань; прийняття (акцепція): співвіднесення цінностей інформації (зовнішніх цінностей) з власною системою цінностей, з утворенням суб'єктивних цінностей, що зумовлюють нову орієнтацію (установку) учня або студента.

Центральним, системотворчим фактором структури комунікативного впливу є феномен сприйняття.

Ефективність переконуючого впливу залежить від особливостей сприйняття учнями вчителя або студентами викладача (якщо ставлення до нього позитивне, то і сприйняття його висловлювання, імовірніше, буде позитивним; якщо ставлення до вчителя або викладача нейтральне, а його висловлювання викликають негативні емоції, то вони можуть бути перенесені на нього і проголошувати ним інформацію); аргументації, яку вчитель або викладач використовує, а також соціальних чинників (соціальна реальність, психологічні особливості значущого соціального оточення).

Вплив особистості по-різному позначається на впливі повідомлення. Як свідчать дослідження, особистість комуніканта (вчителя або викладача) не впливає на розуміння і запам'ятовування повідомлення адресатом (учнем або студентом). Навпаки, якщо вчитель або викладач є авторитетною особою, то аргументація на користь висловленої ним думки гірше запам'ятовується і засвоюється, оскільки йому довіряють і немає потреби відстежувати процес його мислення.

Під впливом логічно обґрунтованих суджень у процесі комунікативного впливу в особи формуються відповідні переконання, які можуть бути істинними (відповідають реаліям, виникають на основі позитивних поглядів, життєвого досвіду індивіда та його оточення) чи хибними (мають у своїй основі негативні погляди, психологічні установки).

Для подолання хибних переконань слухачів учителю або викладачу потрібно докласти значних зусиль, спрямованих на формування суспільно значущих поглядів, нагромадження ціннісного індивідуального життєвого досвіду, спростування переконань, які суперечать загальнолюдським. З цією метою він може використати такі прийоми: спонування вихованця до порівняння себе з іншими, знайомство з цікавою для нього особою, яка має протилежні погляди; умотивоване спростування переконань за допомогою прикладів; доведення до парадоксу логіки міркувань вихованця, який відстоює хибні переконання; створення вихованцю умов для саморозкриття з метою виявлення хибних аргументів щодо захисту своїх поглядів з подальшим їх спростуванням; зіткнення

моральних цінностей у духовному світі учня або студента; вияви стриманості, чемності, довіри, поваги вчителів до учня або викладачів до студента.

Переконання є системою знань, поглядів і норм поведінки і засобом їх формування. З їх допомогою формуються нові погляди й установки і змінюються хибні. Найефективнішими формами переконання є диспути, дискусії, бесіди, розповіді, особистий приклад. Зміст і форма їх мають відповідати рівню вікового розвитку, індивідуальним особливостям осіб, які довіряють учителю або викладачеві, його словам. А оратор повинен володіти технікою переконання, бути авторитетним серед осіб, привабливим для них, уміти цілеспрямовано й ефективно організувати педагогічні комунікації.

Інструментом переконання є логіка доказу, який складається з тези (думки, яку необхідно довести), аргументів (тверджень, фактів, за допомогою яких доводять думку), демонстрації (аналізу різноманітних фактів тощо).

Ефективність мовлення залежить від особливостей ситуації, аудиторії та обговорюваної проблеми. Починати виступ краще з емоційного звернення до слухачів. Водночас не слід захоплюватись емоційними прийомами. Порядок конструювання повідомлень може бути кульмінаційним (найсильніші аргументи наводять наприкінці), антикульмінаційним (повідомлення починається із сильного аргументу); середнім (використання сильних аргументів усередині повідомлення). Доведено, що кульмінаційний і зворотний порядок забезпечують кращі результати, ніж середній. Однак за будь-якого підходу необхідно враховувати змістовий аспект повідомлення та установки слухачів. Якщо вони не дуже зацікавлені предметом повідомлення, то найвагоміші аргументи доцільніше викласти на його початку для стимулювання інтересу та уваги. За високої зацікавленості темою розмови промовисті аргументи викладають наприкінці повідомлення. Як свідчить досвід, послаблення аргументації може дещо розчарувати аудиторію. Дбаючи про оптимальне використання основної ідеї в повідомленні, варто враховувати ефект краю: інформація, розміщена на початку і наприкінці повідомлення, краще сприймається, запам'ятовується, осмислюється, ніж та, що в середині. Тому основну ідею, думку, яку мають зафіксувати у своїй свідомості слухачі, доречно викладати на початку спілкування. Бажано до неї звернутися і наприкінці його, використавши нові аргументи.

У процесі переконуючої комунікації педагог нерідко використовує навіювання – психологічний вплив, який частково або повністю не усвідомлюється ні тим, хто його здійснює, ні тим, хто йому піддається. Здебільшого воно розраховане на некритичне сприйняття слів, думок того, хто говорить. Під час навіювання вдаються до команд, наказів, настанов, натяків,

схвалення, осуду. При цьому не досягають згоди, а лише забезпечують прийняття інформації, що містить висновок, якого особа має дійти.

На ефективність навіювання впливають атмосфера, в якій воно відбувається; ставлення вчителя до учня, учня до вчителя або викладача до студента, студента до викладача; урахування вікових особливостей, індивідуальних якостей і психічних станів учнів або студентів; володіння вчителем або викладачем технікою навіювання; створення умов для реалізації обумовлених навіюванням якостей.

Найпоширенішими видами навіювання (дії, яку проводить інша людина) є передбачене (навмисне) і непередбачене (ненавмисне); позитивне і негативне; етичне й неетичне; відкрите (мета навіювання збігається з формою) і закрите (мета впливу прихована). Наприклад, під час навмисного навіювання вчитель або викладач (авторитетна людина) знає, кому і що хоче навіяти і відповідно до цього добирає прийоми впливу, за ненавмисного оратор не ставить перед собою мети, проте своїми словами і діями навіює іншому стан, який спонукає його до відповідної дії. Нерідко вчитель або викладач має на меті досягти в життєдіяльності учнів або студентів необхідного рівня і змісту самонавіювання – свідомого саморегулювання, навіювання собі уявлень, почуттів, емоцій. У цьому процесі особа створює модель стану або дій і вводить їх у свою психіку. Самонавіювання відбувається з метою досягнення високого розвитку особистості, уникнення проявів негативних рис характеру, пізнання себе і потреби в самовдосконаленні. Інструментом самонавіювання є медитація – розумова дія, покликана спрямувати психіку людини до самозаглиблення, зосередженості, завдяки відсутності емоційних проявів, відчуженню від зовнішніх об'єктів.

Техніка переконуючого і навіюючого впливу реалізується через постановку голосу, погляду, рухів, міміки, які підсилюють вплив слова. Дієвість переконання і навіювання залежить від змісту обговорюваної теми, мовної динаміки, сили голосу, ефекту несподіваного повідомлення тощо.

Евристична бесіда відбувається, коли вчитель чи викладач уміло поставленими запитаннями скеровує учнів або студентів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи наявні знання, спостереження [10, с. 132].

Метод евристичної бесіди може і повинен застосовуватися як у середній, так і у вищій школах, оскільки це необхідно для максимальної ефективності навчання. Різними ж на різних щаблях є цілі застосування даного методу. У VIII класах основною метою застосування методу евристичної бесіди є підтримання стійкості уваги, а в IX класах на перше місце виходить розвиток мислення учнів, у вищій школі він дає змогу узагальнити та закріпити набуті уміння та здобуті знання.

Підручник – базовий мінімум, закладений у розгорнуту тему. Поступово рухаючись його текстом, можна за дуже короткий час зорієнтуватися в цьому мінімумі й залучити до роботи всіх присутніх на уроці або занятті. Важливо чітко дотримуватися часового регламенту.

М. М. Фіцула основними етапами формування прийомів пізнавальної діяльності у роботі з підручником вважає: а) акумулювання (нагромадження практичного досвіду роботи оволодіння прийомами); б) констатування наявного рівня (або діагностика); мотивація; г) осмислення суті і структури прийому; д) застосування на практиці; ж) узагальнення і перенесення у нові умови [11, с. 133].

Спостереження над мовою і мовленням вважається одним із найбільш дієвих методів активного набування знань, орієнтованого на цілеспрямоване осмислення і засвоєння відомостей з мови та мовлення.

Внаслідок систематичних, різних за виконанням спостережень над мовою та мовленням усувається одноманітність у роботі вчителя або викладача, схильність до подачі готового матеріалу, що притуплює інтерес учнів або студентів до предмета. Спостереження навантажує і тренує пам'ять, відкриває простір для розумових дій.

Як метод навчання мови спостереження полягає у виявленні учнями або студентами в тексті тих чи інших мовних явищ, в їх коментуванні, узагальненні, використанні у власному мовленні.

Як доповнення до уже названих класифікацій, не можна оминати класифікацію методів навчання української мови в школі Олександра Біляєва. Учений пропонує такі методи навчання української мови: усний виклад матеріалу вчителем; бесіда вчителя з учнями (евристичного, повторювального або узагальнюючого характеру); спостереження учнів над мовою; метод вправ; робота з підручником, посібником, іншим джерелом [1].

Найбільш продуктивним вважаються метод вправ. «Вправи – повторюване виконання дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних та мовленнєвих умінь і навичок. Це невід'ємна складова частина навчання мови» [8, с. 32].

Вправи мають низку завдань. Так О. І. Мельничайко пропонує три типи дидактичних завдань: 1) висловлення міркувань; 2) розв'язання ситуативних колізій; 3) продовження уявного діалогу [4]. Вони спрямовані на те, щоб розвинути в учнів та студентів мислення і вміння висловлювати власні думки, навчити їх приймати самостійні рішення.

Рекомендуємо на уроці або занятті вдаватися до комбінації різних методів при одному домінуючому – методі вправ. Ефективно для цього використовувати кращі художні тексти, які розширюють словниковий запас учнів та

студентів, а також розвивають їхнє мовлення. Пропонуємо для зразку мовотворчість письменника з розстріляного відродження – Валер'яна Підмогильного. Цей письменник, на наш погляд, володів високою культурою мови, що підтверджує у своїх, і нині популярних «Розвідках про неспокій» Ю. Смолич, який добре знав Валер'яна Петровича особисто: «Коли б хтось із читачів оцих моїх літературних спогадів та запитав мене, кого з молодих українських письменників двадцятих-тридцятих років я вважав найбільш інтелектуально заглибленим, душевно тонким або, по-простому кажучи, найбільш інтелігентним, то я б ні на хвилину не задумався і відказав: «Валер'яна Підмогильного» [9, с. 600-601]. Валер'ян Підмогильний є письменником-інтелектуалом, вихованим на національній та європейській класиці, з філософським заглибленням у пізнання світу і людини, його екзистенціалізм за часом є предтечею європейському.

Його творче життя тривало п'ятнадцять років. Зовсім молодим, тридцятичотирилітнім, Валер'ян Підмогильний був силоміць вирваний з літературного процесу і взагалі ізольованим від суспільного оточення. Залишилося кілька збірок оповідань, повістей, два романи («Місто», «Невеличка драма») і чимала бібліотека перекладів з французької класики (М. Ф. А. Вольтер, Д. Дідро, В. Гюго, О. Бальзак, А. Доде, Г. Мопассан, П. Меріме, А. Франс).

Пропоновані тексти мають спонукати до роздумів, до обміну думками. Вони мають виразний національно-патріотичний зміст і сприяють вихованню у слухачів людяності, патріотичних почуттів, високих моральних якостей; радять молоді зважувати свої дії, критично оцінювати власні вчинки та вчинки інших людей.

Вправа. Завдання з синтаксису і стилістики: *прочитайте. Які асоціації викликало місто у головного героя, чому? Які стилістичні засоби використав Валер'ян Підмогильний для цього? Зробіть синтаксичний розбір речень. Перебудуйте складні речення у прості. Як змінився текст? Чому?*

Завдання з фонетики і графіки: *напишіть текст фонетичною транскрипцією. Встановіть співвідношення між буквами і звуками в тексті.*

Завдання з морфології, словотвору і морфеміки: *визначте всі повнозначні та службові частини мови, які використав Валер'ян Підмогильний у дібраному уривку. Визначте у всіх (самостійних) словах дібраних у тексті спосіб утворення і морфемну будову слів.*

Завдання з лексики і фразеології: *знайдіть у тексті слова, які вжито у прямому і переносному значенні. Доберіть, де це можливо, до слів синоніми, антоніми. Чи використовує автор у тексті метафори, метонімію, синекдоху, порівняння, епітети, тавтології, плеоназм, оказіоналізми тощо? Визначте походження*

більшості слів у тексті. На який процес це вказує? Що таке пуризм? Чи послуговується у цьому уривку Валер'ян Підмогильний фразеологізмами? Чому? Як це пов'язано з текстом.

Цілісний день просиджував Тиміш не рухаючись на одному місці, але ніколи не бувало йому нудно або тоскно. Він споглядав на ту широку хвилю людей, що невпинно, немов заведена машина, котились коло його ніг з галасом, сміхом, криком і журбою. Хвиля та розбивалась на течії, знову зливалась, знову котилась і, як дрібні бризки, вилітали з неї люди кудись убік, а нерухомі будинки з похмурою мовчазністю ховали їх за своїми стінами.

Неначе величезний гад повз по землі, повз кудись далеко, обвивався круг світу залізним кільцем, вертався назад, проковтував у своє несите, жадібне черево нових людей і знову повз – неосяжний, безкрайній і невблаганний, як воля. Він шарудів своєю шкурою по землі, бряжчав своїм панциром, зачіпаючись за перепони, та все повз, нездоланий і потужний.

А Тиміш дивився. Байдуже дивився, як у череві гада творилось кохання, як спокійно пожирав він повних сили людей і умент сповивав їх гідкою слизю свого шлунка, робив їх безсилимими і м'якими.

Коли ж гад плювався, Тиміш зручно підхоплював в шапку той плювок і ховав швиденько в кишеню. Обличчя його, поросле густим чорним волоссям, кривилось, очі починали бігати, немов шукаючи, куди можна схватись, а злість підлазила до горлянки і якось раптом стискувала її [6, с. 74].

Вправа. Завдання з стилістики та синтаксису: прочитайте. Якими стилістичними особливостями характеризується кожне речення? Визначте вживані в ньому тропи й стилістичні фігури. Знайдіть і запишіть фразу, що передає основний зміст тексту. Складіть і напишіть переказ тексту. Визначте, які речення Ви найчастіше використовуєте.

Воно почалося, нове життя! Яка радість, який спокій! Шлунок задоволено, і моя душа шугає над світом, як духотворець.

Тепер я більше ніж коли дивуюся з неспритності й неталановитості жінок, що не змогли скористатися з тих прекрасних обставин, що в них вони так довго пробували. Протягом століть жінка була в такому становищі, як я тепер, – на утриманні, – мала змогу не турбуватися про хліб – і куди вона повернула свій дух? Чи утворила вона хоч що-небудь?

Леле! Вона була тільки самичка, маленька самичка, що не вигала кращого, як змагались до рівноправності. Я маю жаль до жінок, – вони нещасні: те, до чого їм треба було б іти, лежить уже позад них. Чи не гадають вони знайти щастя на новому шляху? О, чоловік давно йде цим шляхом, а щастя не знайшов!..

Уже вечір. І в мені сутеніє, скрізь запалюються

живі вогні, мов світляки серед лісу. То – спогади.

Ось я маленький, ось край, де я народився. А он я – юнак, он дівчата, що я їх був кохав. Я здіймаю капелюха: прощайте! Ви несли мені радощі й болі, але я дякую вам за те, що ви були.

Я перегортаю сторінки минулого, і на душу мені ллється тепла вода. Душа моя прибирається в біле й збирається на похід по всесвіту, щоб бачити все й усе вмістити.

Сум кладе мені на обличчя м'які пучки. Хай же напахчить він мене, хай омиюся в ньому з насолодою, як мандрівець в оазі серед пустелі! Бо то сум веде душу в безкрає! [6, с. 130-131].

Вправа. Завдання з стилістики і культури мови: прочитайте виразно текст. Доберіть заголовок. Аргументуйте приналежність його до художнього стилю. Які мовні засоби служать для створення художнього образу? Випишіть словосполучення з епітетами, метафорами, порівняннями.

Ніколи не почував він ще такої могутності самопочуття. Земля, здавалось, пливла йому під ногами оксамитовим килимом, і дахи будинків вітали його, як велетенські капелюхи. А в голові, в прекрасній, вільній голові низками, роями в щасливому захопленні линули всеосяжні думки. Не чекаючи ліфта, хлопець притьмом збіг на шостий поверх, і до кімнати ввійшовши, розчинив вікна в темну безодню міста.

Воно покірно лежало внизу хвилястими брилями скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому з п'ятьми горбів гострі кам'яні пальці. Він завмер від сласного споглядання цієї величі нової стихії і раптом широким рухом зронив униз зачудований поцілунок.

Тоді, в тиші лампи над столом, писав свою повість про людей [6, с. 538].

Отже, наявність різних класифікацій у системі методів навчання мови свідчить про науковий пошук, про нагромадження і теоретичне узагальнення педагогічного досвіду учителів-словесників та викладачів-філологів, про дослідження методів на різних можливих системних рівнях. «Методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна-корекційна та ін. Наукова розробка та вдосконалення їх здійснюється на основі найновіших досягнень педагогіки, психології, лінгвістики, лінгводидактики, методики та інших наук, а також передового педагогічного досвіду» [7, с. 54].

Текстова основа при ефективних методах навчання, особливо кращі зразки художньої літератури (повідомлення вчителя або викладача, спостереження за мовою і мовленням, евристична бесіда, самостійна робота з підручником, вправи), дає змогу вплинути на формування мовної особистості учня або студента.

1. Біляєв О. М. Методика викладання української мови // Українська мова: енциклопедія / О. М. Біляєв. –

К.: Видавництво "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2000. – С. 310-311. 2. Донченко Т. К. Мета навчання української мови як системне утворення та шляхи її реалізації / Т. К. Донченко // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 1. – С. 2-6. 3. Лернер И. Я., Скаткин М. Н. Методы обучения // Дидактика средней школы / Под ред. М. А. Данилова и М. И. Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – С. 146-184. 4. Мельничайко О. І. Рідна мова. Комунікативні вправи: Навчальний посібник / О. І. Мельничайко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 48 с. 5. Переконавання і навіювання у процесі комунікації / Онлайн бібліотека підручників // Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/3433/97/> 6. Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи / Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника; Ред. тому

В. Г. Дончик. – К.: Наук. думка, 1991. – 800 с. – (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.). 7. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, І. В. Гайдаєнко, Т. Г. Окуневич, З. П. Бакум, Н. М. Дика. – К.: Ленвіт, 2003 – 302 с. 8. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с. 9. Смолич Ю. Твори: У 8-ми т. / Ю. Смолич. – К., Т. 7. – С. 600-601. 10. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с. 11. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – 2-е вид. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 192 с.

Аматула Исмаилова

Патриотическое воспитание учащихся на уроках даргинского языка и литературы

У статті йдеться про важливе значення уроків рідної мови та літератури, що здатні повернути наших дітей до джерел народної мудрості і традицій.

The article informs about the important significance of a native language and literature < able tu turn our children to the sources of folk wisdom and traditions.

Всякая благородная личность глубоко сознает свое кровное родство, свои кровные связи с отечеством.

В. Г. Белинский

Воспитание благородной личности, способной любить и защищать свою Родину и народ – одна из важнейших задач школы. Каждый школьный урок не только дает те или иные знания, но и воспитывает нравственно, эстетически, пробуждает в учащихся любовь к родному краю, к своему народу, языку, истории и культуре. Изучая тот или иной материал, овладевая знаниями, мы непременно воспитываем в себе гордость за свой народ, талант и трудолюбие которого все глубже раскрываются перед нашим мысленным взором.

В наше время, когда кардинально изменились ценности человеческого бытия, когда неокрепшие детские умы оказываются под влиянием второсортных телепередач, которые ничего положительного не дают ни для ума, ни для сердца, еще более важное значение приобретают уроки родных языков и литератур, призванные не только научить читать и писать на родном языке, но и повернуть души и умы детей к нашим истокам, к самым чистым источникам народной мудрости и традиций. Изучая произведения наших писателей и поэтов, фольклорные произведения на уроках, мы можем совершать экскурсии в наше прошлое, показать величие и мужество наших горцев - простых людей, которые своими мозолистыми руками добывали богатства для родины и защищали ее от многочисленных врагов, сохранили для нас независимость и свободу, донесли до нас жемчужины народной мудрости, а также раскрывать перед учащимися

другие ценности человеческой души, кроме материальных. В последнее время наши учащиеся все чаще стали задавать вопрос - а они богатые были? Это говорит о том, что они учатся ценить человека по богатству. И этому мы должны противопоставить такое понятие, как духовные ценности и духовная красота человека, привлекая на помощь высокохудожественные литературные произведения. А таких произведений в наших учебниках вполне достаточно. Возьмем хотя бы легенду о каменном мальчике. Это небольшое произведение, если умело преподнести учащимся, окажет на них сильнейшее благотворное влияние: мальчик сумел устоять против целой армии врага. Ничто не смогло поколебать его решимости - ни побои, ни угрозы не заставили его показать воду для утоления жажды вражеской армии. И когда враги хотели привязать его к коням и разорвать, он превратился в камень. Здесь можно подвести учащихся к мысли, что любовь к Родине так священна, что Аллах не дал врагам надругаться над этой любовью мальчика.

Или возьмем лиро-эпические поэмы «Муртазали», «Хочбар» и другие, включенные в учебную программу. Все они знакомят нас с героическим прошлым нашего народа. Небольшие отряды горцев были вынуждены противостоять натиску хорошо обученных и вооруженных до зубов многотысячных войск иноземных захватчиков. Смекалка, ум, мужество выручали горцев. Сама земля Дагестана - горы, реки, ущелья - помогали защитникам. Можно сказать, здесь царил взаимопонимание. Об этом, например, свидетельствует обращение горных вершин к защитникам Родины в повести С.